

SZÁMÍT A FENNTARTÓ? EGYHÁZI „KISGIMNÁZIUMOK” ÉS FELVÉTELIZŐIK

BERÉNYI ESZTER

ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest

Beérkezett: 2022. február 4., elfogadva: 2022. április 25.

A tanulmány a hat- és nyolcosztályos, egyházi fenntartású gimnáziumoknak a magyar közoktatás struktúrájában betöltött pozíciójával és az ezekbe az iskolákba jelentkezők jellegzetességeivel foglalkozik. Bemutatja a közelmúlt legfontosabb változásait is, az egyházi iskolák térnyerését ezen az iskolatípuson belül. Ezenkívül egy középiskolaválasztás előtt álló szülőkkel készült kérdőíves kutatás eredményeinek segítségével azt a kérdést járja körül, hogy kik, honnan és hogyan rekrutálódnak azok, akik ebbe az iskolatípusba jelentkeznek. Az eredmények alapján az egyházi, illetve más fenntartású iskolákba jelentkezők között kitapintható néhány lényeges különbség az iskolák egyes társadalmi funkcióival kapcsolatban vallott nézetekkel, a kisgimnáziumi jelentkezés konkrét okaival, valamint a felkészülési szokásokkal kapcsolatban is.

Kulcsszavak: egyházi fenntartás, hat- és nyolcosztályos gimnázium, felvételi, szelekció

This paper scrutinizes the position of church-run schools among early selective grammar schools, and – based on the analysis of survey results – the attitudes and practices of the applicants to these schools. The results highlight some important differences between applicants to church-run and to other schools in terms of the main social functions attributed to schooling, the reasons for application, and the practices during the months of preparation to the entrance exams.

Keywords: church-run schools, early selective schools, application procedure, selection

Bevezetés: privatizáció és szelekció

Az elmúlt évtizedek egyik jelentős folyamata világszerte, hogy a kötelező közoktatáson belül szélesedik a különböző iskolatípusok és iskolafenntartók kínálata, az állam szerepe és szerepvállalása és befolyása pedig az oktatás szá-

Levelező szerző: Berényi Eszter, ELTE TáTK, 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1a.
E-mail: berenyi.eszter@tatk.elte.hu

mos területén csökken. A világszerte végbemenő folyamatot egyre többször nevezik az „oktatási privatizációjának” (a fogalomról és a folyamatról lásd pl. *Verger–Fontdevila–Zancajo* 2016).

Az oktatási privatizáció során az állam és a magánszektor közötti egyensúly alapvetően átalakul. Az oktatási szolgáltatók között egyre nagyobb arányban jelennek meg nem állami szereplők; ugyanakkor egyáltalán nem pusztán a fenntartói jogokban bekövetkező változásokról van szó. Pontosabb úgy fogalmazni, hogy egyre több szereplőnek egyre több beleszólása van abba, hogy mi és hogyan történik az oktatási intézményekben. Ennek a folyamatnak része, hogy egyre több a nem állami fenntartású intézmény, vagy hogy egyre több nem állami pénz jelenik meg arányaiban az oktatásban, de egyes szerzők (*Dahan* 2011: 308; *Lubienski* 2006: 2) szerint idesorolható az állam kivonulása a tanulók iskolák közötti elosztásából, azaz a szabad iskolaválasztásból is, amelynek köszönhetően az állam a szülőket ruházza fel döntési lehetőséggel alapvető folyamatokkal kapcsolatban.

Az oktatási privatizációra való igény mögött sokszor az áll, hogy „az állam nem reagál az általánosan megnövekedett oktatási keresletre és/vagy az, hogy megváltoztak a középrétegek oktatási igényei” (*Verger–Fontdevila–Zancajo* 2016: 20). A privatizáció különböző megnyilvánulási formái jellemzően fokozzák az oktatásban tapasztalható társadalmi egyenlőtlenségeket (*Dahan* 2011).

Magyarországon az alapfokú oktatásban nagyon sokáig elsöprő szerepe volt az állami intézményfenntartásnak, az iskolaválasztás joga ugyanakkor több évtizedes múltra tekint vissza. Az elmúlt évtizedben a privatizáció erőteljesen megjelent abban az értelemben is, hogy megsokszorozódott a nem állami fenntartású intézmények aránya az oktatási rendszer több szegmensében. A hazai oktatási privatizáció egyik különlegességét az adja, hogy Magyarországon ezen nem állami intézmények döntő többsége egyházi fenntartású, s ez a számarány-növekedés nem elsősorban az egyházak megnövekedett iskolaalapítási kedvének, hanem inkább az állam által kezdeményezett lépéseknek köszönhető. Ezt jól illusztrálja, hogy az egyházi fenntartásban lévő oktatási intézmények súlyának növekedése nagymértékben fenntartóváltás eredménye.

Mind a nemzetközi, mind a hazai kutatási eredmények arra mutatnak rá, hogy az iskolaválasztási helyzetekben a magasabb társadalmi státuszúak számos tekintetben előnyösebb helyzetben vannak, mint az alacsonyabb státuszúak, akár amikor arról kell döntést hozniuk, hogy egyáltalán éljenek-e választási szabadságukkal, akár amikor arról, hogy hogyan éljenek vele (*Riedel et al.* 2010; *Bifulco–Ladd–Ross* 2009; *Seghers–Boone–Van Avarmaet* 2019; *Reay–Ball* 1997).

Magyarországon egy már eleve létező, nemzetközi összehasonlításban viszonylag korán és viszonylag erős középfokú szelekciót alkalmazó rendszerre épült rá mindez, szinte előrevetítve azt, hogy az oktatási szelekció az erősödő privatizáció hatására (is) tovább fokozza a különböző iskolák és iskolatípusok közötti társadalmi egyenlőtlenségeket.

A cikkben az oktatásnak egy olyan szegmenséről lesz szó, amely két, a magyar közoktatási szelekcióval kapcsolatos társadalomtudományos diskurzus gyakori tárgyát képező jelenség közös metszete: az egyházi fenntartású hat- és nyolcosztályos gimnáziumokról. Jól ismert tény, hogy a középfokú iskolák rendkívül szelektívek, erőteljes az iskolatípusok társadalmi tagoltsága. A hat- és nyolcosztályos gimnáziumok miatt a magyar közoktatásban korai szelekcióról beszélhetünk, annak minden ismert hatásával együtt: a „kisgimnáziumi” osztályt indító iskolák „lefölözik” az általános iskolákat, és az ezen

iskolákba járók társadalmi háttere jóval kedvezőbb még a négyosztályos gimnáziumokba járókénál is. Ettől nem függetlenül a hat- és nyolcosztályos gimnáziumokba járók produkálják a legjobb eredményeket az Országos Kompetenciaméréseken is.

A tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy hogyan alakult az egyházi gimnáziumok aránya a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok körében az elmúlt évtizedben, s hogy milyen motivációk és elvárások jellemzik az egyházi és a nem egyházi fenntartású gimnáziumok potenciális közönségét. Mindezek nyomán pedig a legfőbb kérdés, hogy beszélhetünk-e a hat- és nyolcosztályos gimnáziumokról mint homogén iskolatípusról, vagy ellenkezőleg: a különböző fenntartók eltérő közönséget vonzanak, s kérdés, hogy az egyházi fenntartású iskolák számarányának növekedése változtat-e a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok belső struktúráján és ezen iskolák általános pozícióján a magyar közoktatáson belül.

Kisgimnáziumok és egyházi fenntartás

Az egyházak mint fenntartók megnövekedett szerepe 2010 óta alapvetően változtatta meg a magyar közoktatás szerkezetét. Míg korábban elsősorban a gimnáziumi képzésben voltak jelen, addig a közelmúltbeli változások hatására nagymértékben megnövekedett számarányuk az általános iskolák körében is. 2010 és 2015 között 17 százalékról 24 százalékra nőtt az egyházi fenntartású gimnáziumok aránya, az egyházi fenntartású általános iskoláké, bár arányuk ugyancsak kb. 7 százalékkal emelkedett, megduplázódott (6,7 százalékról 13,6 százalékra, *Tomasz 2017*).¹

Az egyházi térnyerés társadalmi hatásai több szempontból is problematizálódtak a hazai oktatáskutatási diskurzusban az elmúlt évtizedben. A legélesebb kérdések elsősorban az egyházi és az állami, illetve az egyházi és az egyéb nem állami (elsősorban: alapítványi) iskolák finanszírozási egyenlőtlenségeit (pl. *Ercse–Radó 2019; Péteri–Szilágyi 2022*); az egyiskolás települések egyházi fenntartásba kerülő iskoláival kapcsolatos problémákat (pl. *Tomasz 2017*), az egyházi iskolák megjelenésének szegregáló hatásait (pl. *Neumann–Berényi 2019; Zolnay 2016; Zolnay 2022*) vizsgálták.

Ami a hat- és nyolcosztályos gimnáziumokat illeti, az elmúlt évtizedekben ez az oktatási forma sem vesztett népszerűségéből, sőt, folyamatosan növekszik azoknak az aránya, akik négy vagy hat általános iskolai osztály elvégzése után gimnáziumba jelentkeznek. A KSH oktatási statisztikái alapján, míg 2005-ben a 8. osztályosok körében az általános iskolába járók aránya 91,7%, a gimnáziumba járóké 8,3% volt, addigra ez az arány 2019-re 90,3 és 9,7%-ra módosult.

A felvételizési kedv a fentieknél is nagyobb mértékben nőtt: 2009-ben az összes negyedikes 3,9 százaléka írta meg a felvételi első lépcsőfokának számító központi írásbeli vizsgát, míg 2019-ben ez az arány már 6,1% volt. A változás a hatodikosok esetében még jelentősebb: 2009-ben 4,9 százaléku felvételizett, 2019-re majdnem megduplázódott ez az arány, 9,6%-ra. Mindez a „szerkezetváltó” gimnáziumok töretlen, sőt, növekvő népszerűségét mutatja.

Ugyanakkor a keresletre a kínálat szemmel láthatóan nem tud rugalmasan válaszolni – azaz, hiába az egyre növekvő számú jelentkezés –, a „kisgimnáziumi” férőhelyek

¹ Az óvodarendszerben lezajló egyházi terjeszkedésről ld. Keller Judit és Szőke Alexandra tanulmányát ugyanebben a számban.

száma nem bővül jelentősen. A jelentkezők arányából következően ezen iskolák egyre népszerűbbek, ez a népszerűség azonban nem az adott gimnáziumi forma terjedésével, inkább „csak” a nagyobb versennyel jár. A vizsgált évtizedben mindkét évfolyamban drasztikusan lecsökkent a sikeres felvételizők aránya az írásbelizők számához képest: 2010-ben a negyedik felvételizőknek még 78,3 százalékát vették fel, 2019-ben már csak 56,1%-át; ugyanezek a számok a hatodikosok esetében: 86,2% és 51,7%.²

Az, hogy a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok megjelenése felborítja a közoktatás korábban homogén, a 8 évfolyamos általános iskolának köszönhető, viszonylag komprehenzív jellegét, már néhány évvel ezen iskolák megjelenése után is sejthető volt (*Liskó–Fehérvári 1996*), s ez a folyamat a közelmúltban is folytatódott. A kisgimnázium beékelődik az általános iskola felsőbb évfolyamaiba, persze nem mindenki számára egyenlő hozzáférést biztosítva: vannak általános iskolák, amelyekből kifejezetten sokan, míg sokból szinte senki sem próbálkozik a felvétellel (*Berényi 2019*).

Az elmúlt évtizedek során azonban nemcsak a jelentkezési hajlandóság változott ezekbe az iskolákba, alapvetően megváltozott a különböző fenntartók részaránya is az iskolatípuson belül. Az Országos Kompetenciamérésből kinyerhető adatok szerint 2011 és 2018 közt majdnem 30%-kal csökkent azoknak a nem egyházi fenntartású iskolai telephelyeknek a száma, amelyekben működött nyolcosztályos gimnáziumi tagozat. A hatosztályos gimnáziumi osztályokat indító iskoláknál a csökkenés kevésbé drasztikus, de azért még mindig magas, 20 százalékos (ld. 1. táblázat). Mindeközben az egyházi fenntartású iskolák száma mindkét iskolatípusban növekedett: a hatosztályosoknál csak 8 százalékkal, de a nyolcosztályosok esetében több mint 20 százalékkal. A drasztikusan ellentétes tendencia mögött persze az is meghúzódik, hogy a megszűnt, nem egyházi fenntartású iskolák egy része valószínűleg valójában nem szűnt meg, hanem fenntartó-váltáson esett át.

1. táblázat: A hat- és nyolcosztályos gimnáziumi osztályok fenntartó szerint, az Országos Kompetenciamérés 10. évfolyamosokra vonatkozó adatai szerint

	Az összes nyolcosztályos gimnáziumi osztály száma	Egyházi fenntartású nyolc- osztályos gimnáziumi osztályok száma	Egyházi fenntartású nyolc- osztályos gimnáziumi osztályok aránya (%)	Az összes hatosztályos gimnáziumi osztály száma	Egyházi fenntartású hatosztályos gimnáziumi osztályok száma	Egyházi fenntartású hatosztályos gimnáziumi osztályok aránya (%)
2011	89	28	31	135	36	27
2013	85	30	35	113	38	34
2015	77	31	40	n.a.	n.a.	n.a.
2017	79	32	41	112	40	36
2018	78	34	44	119	39	33

Forrás: Országos Kompetenciamérés adatbázisai

² A felvételizési arányokra vonatkozó számítások a KSH oktatási statisztikáin és az Oktatási Hivatal felvételi statisztikáin alapulnak.

Mindezek következtében pedig a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok körében teljesen átalakult az iskolák fenntartói szerkezete: 2011 és 2018 között 27 százalékról 33 százalékra növekedett az egyházak által fenntartott intézmények aránya a hatosztályos gimnáziumok között, a nyolcosztályosoknál pedig 31 százalékról 44 százalékra nőtt ez az arány. Nem mellékesen ez a változás azt is jelenti, hogy a felső tagozatosok körében, akik az általános iskolai korosztály felét teszik ki, az általános iskoláknál kimutatott aránynál is többen vannak azok, akik egyházi fenntartású iskolában tanulnak. Ami a klasszikus gimnazista korosztályt illeti, a 2018-as Országos Kompetenciamérés adatai szerint a hat- vagy nyolcosztályos gimnáziumban tanuló tizedikes diákok 35 százaléka tanult egyház által fenntartott gimnáziumban.

Az Országos Kompetenciamérés adatai biztosítják a legmegbízhatóbb forrást a különböző iskolatípusokba járók társadalmi háttéréről. Ezek áttekintésére most a 2018-as mérés tizedikesekre vonatkozó adatait használom. Fontos megjegyezni, hogy ugyan ezek a rendelkezésünkre álló legmegbízhatóbb adatok, de nem biztos, hogy minden esetben elég megbízhatóak. A tanulók társadalmi háttéréről ugyanis csak akkor kapunk reális képet, ha a szülők kellően nagy számban töltik ki a mérés háttérkérdőívét. A Kompetenciamérés adatbázisában nem is szerepelnek azoknak az iskoláknak a társadalmi háttéradatai, ahonnan nem érkezett kellő számú válasz a háttérkérdőív kérdéseire. Így fordulhat elő, hogy míg összesen 653 gimnáziumi telephelyről van kompetenciamérési átlageredmény, addig átlagos családháttér-index csak 482 telephely kapcsán áll rendelkezésre. A fenntartó típusa alapvetően befolyásolja ezeket az arányokat: az állami fenntartású intézményekről kifejezetten vagy viszonylag nagy arányban, 80% körül rendelkezünk ilyen adatokkal, az alapítványi fenntartásúak közül átlagosan csak minden negyedik iskoláról. Az egyházi fenntartású iskolákba járók pedig közepesen szorgalmas visszaküldőnek számítanak ebből a szempontból, háromnegyedüktől rendelkezünk ilyen adatokkal.

Ezek alapján elmondható, hogy az egyházi hat- és nyolcosztályos gimnáziumok átlagos összetétele – az egyértelműen előnyös összetételű iskolatípuson belül – nem kiemel-

2. táblázat: A gimnáziumok átlagos társadalmi összetétele fenntartók szerint

	Fenntartó	Standardizált családi-háttér-index átlag	Iskolák száma
Hatosztályos gimnáziumi osztályok	alapítvány	1,38	1
	állami felsőoktatási intézmény	1,10	4
	állami szervezet	0,26	4
	egyházi jogi személy	0,60	30
	tankerületi központ	0,68	51
Nyolcosztályos gimnáziumi osztályok	állami felsőoktatási intézmény	0,99	3
	egyházi jogi személy	0,81	26
	tankerületi központ	0,78	32

Forrás: Országos Kompetenciamérés, 2018, tizedikes adatok. Saját számítás

kedő, de persze még így is jóval kedvezőbb, mint például a kevésbé elit, négyosztályos gimnáziumok átlagos összetétele.

Mindez elsősorban azzal függ össze, hogy eltér a fenntartók eloszlása településtípusok szerint: az egyházi fenntartású gimnáziumba járók alulreprezentáltak Budapesten (főleg a 8 osztályosba járók) és a megyeszékhelyeken (főleg a 6 osztályosba járók), és némiképp felülreprezentáltak a kisebb városokban. A hatosztályosoknál az egyházi fenntartású iskolákba járó tanulók társadalmi összetétele Budapesten egyértelműen kedvezőtlenebb, a többi településtípuson hasonló, mint az egyéb fenntartású iskolák tanulóié. Ezenközben viszont településtípustól függetlenül (igaz, Budapesten kifejezetten nagymértékben) az egyházi fenntartású gimnáziumba járók társadalmi összetétele jóval kedvezőbb a 8 osztályos gimnáziumba járók között, mint az egyéb fenntartású gimnáziumokba járóké.

Mindez azt is mutatja, hogy a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok nem alkotnak homogén csoportot, s feltételezhetően a különböző településtípusokon jelen lévő különböző fenntartók célközönsége sem ugyanaz.

Kik és miért jelentkeznek egyházi fenntartású kisgimnáziumba?

A továbbiakban egy olyan kutatás adatfelvételét elemzem, amely hat- és nyolcévfolyamos gimnáziumba jelentkezők szüleire irányult, és azt kutatta, hogy kik és miért jelentkeznek ilyen iskolába, mit tesznek a felvételi érdekében, és min múlik a felvételi sikeressége. A kutatás minden hat- és nyolcosztályos gimnáziumot tervezőre (illetve: szüleire) irányult, ebben a tanulmányban elsősorban az egyházi és a nem egyházi fenntartású gimnáziumokat célzók közötti eltérések összehasonlítására kerül sor.

A kutatás két tanévben: 2019/20 és 2020/21-ben, mindkét évben két hullámban, paneljelleggel zajlott, célzott mintavételen – 4-es és 6-os tanulók szüleit célzó Facebook-hirdetésen – alapult. A bekerülés kritériuma az volt, hogy az első kérdés időpontjában (a vizsgált év szeptembere és novembere között) a negyedikes és hatodikos gyerek szülei tervezzék a „kisgimnáziumi” jelentkezést. Ekkor a kérdőív tervek, attitűdök, illetve a felkészülésre vonatkozó kérdéseket tartalmazott.

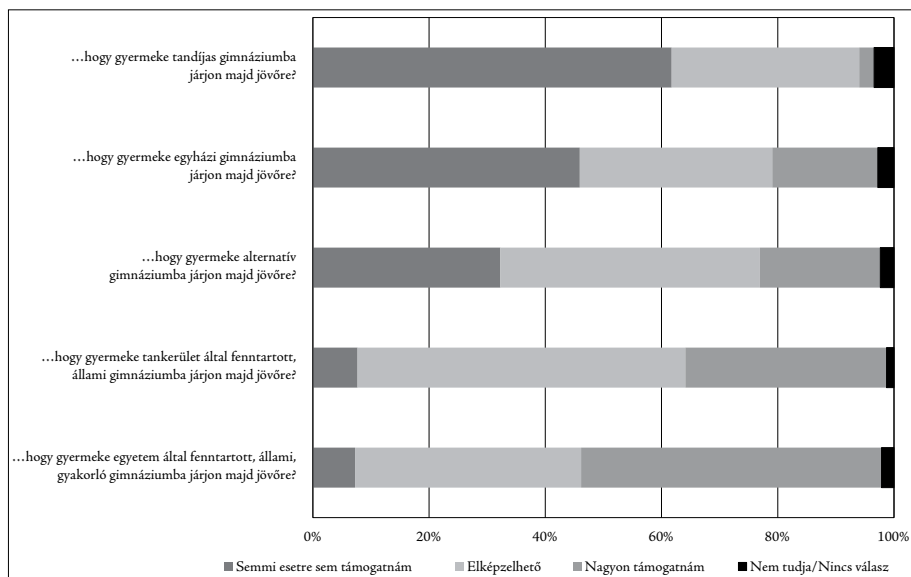
Összesen 468-an, 290 hatodikos és 178 negyedikes tanuló szülei válaszoltak mindkét hullám kérdéseire. Így lehetőség nyílik a folyamat követésére is.

Az egyházi fenntartású iskolákkal kapcsolatos viszonyt alapvetően háromfelől közelítette meg a kérdőív. Egy kérdés tudakolta a kitöltők attitűdjeit különböző típusú iskolákhoz, amelyek közül az egyik „az egyházi fenntartású gimnáziumok” típusa volt. Még az első kérdőívben megjelölhették a válaszolók (nagy részük meg is jelölte), hogy van-e már konkrét, kinézett gimnáziumuk, s meg is nevezték ezeket az iskolákat. Itt tehát különbséget lehet tenni az egyházi iskolát jelölők és a nem egyházi iskolát jelölők között. Ugyanakkor ez még mindig csak a folyamat elejére vonatkozó elképzelés. Ehhez képest a harmadik „indikátor” már a második, tavaszi lekérdezés során jött létre, ami már a jelentkezéskor ténylegesen megjelölt gimnáziumra vonatkozott. Végezetül létezik egy negyedik indikátor is, hiszen kérdés, hogy végül is bekerült-e vagy sem a jelentkező a vágyott gimnáziumba.

A gimnáziumtípushoz és az iskola világához fűződő attitűdök

A követéses vizsgálat lehetőséget ad arra, hogy élesen megkülönböztessük egymástól az attitűdöket és a tényleges cselekvéseket. Ezért érdemes megnézni, hogy milyen attitűdökkel rendelkeznek a kérdezettek a különböző iskolatípusok iránt. A felkínált iskolatípusok nemcsak fenntartói típusok voltak, hiszen kérdés vonatkozott például az „alternatív” iskolák kedveltségére is.

Az 1. ábrán látszik, hogy a kérdezettek jelentős részénél (46%) meglehetősen elutasítottak az egyházi iskolák (csak a „tandíjas iskola” vált ki nagyobb elutasítottságot); de azoknak az aránya már kevésbé marad el például az alternatív iskoláktól, akik kifejezetten ilyen iskolát preferálnának.

1. ábra: Ön támogatná-e... Forrás: saját adatfelvétel

A negyedik és hatodikos szülők preferenciái között egy ponton tapintható éles különbség, ez pedig éppen témánkat, az egyházi fenntartást érinti. A hatodikosoknál nem sokkal marad el (51%) a tandíjas iskolák elutasítottságától (60%), és jóval elutasítottabb az alternatív iskoláknál (32%). A negyedikeseknél ezen két iskolatípus elutasítottságának (37,6% és 32,6%) és kívánatosságának (21,9% és 22,5%) mértéke jóval közelebb van egymáshoz.

Az egyházi gimnáziumok kedveltsége vagy elutasítottsága egyértelműen összefügg a család lakóhelyének településtípusával: a mintában részt vevő budapestieknek több mint a fele (53%-a) semmi esetre sem támogatná azt, hogy egyházi gimnáziumba járjon a gyermeke, és közülük a legalacsonyabb (13%) azoknak az aránya, akik mindezt viszont nagyon támogatnák. A szülők körében iskolai végzettségtől független az egyházi gimnáziumok elutasítottságának mértéke (40% körül).

Mivel több fenntartó- és gimnáziumtípust is be lehetett jelölni, ezért meg lehet nézni azt is, hogy van-e együttjárás bizonyos típusú gimnáziumok kedveltsége között

3. táblázat: Leggyakoribb népszerű fenntartó kombinációk
(az összes válaszadó 87,8 százaléka)

Milyen fenntartónak örülne kifejezetten?	Válaszadók százaléka
Egyiket sem jelölte	27,1
Tankerület és egyetem	16,0
Egyetem	14,7
Egyház	8,1
Tankerület, egyetem és alternatív	6,8
Tankerület	5,6
Egyetem és alternatív	4,9
Alternatív	4,5

Forrás: saját adatfelvétel

(ld. 3. és 4. táblázat). A legnépesebb önálló csoportot azok alkotják egyébként, akik egyik típusnak sem örülnének kifejezetten, hanem más választ adtak. A válaszadók 73%-a ugyanakkor nagyon örülne valamelyik iskolatípusnak, s közülük a többség többnek is. Azok közül, akik valamilyen típusnál preferenciát jelöltek meg, relatív többségben vannak azok (16%), akik egyaránt örülnének a tankerület, illetve egyetem által fenntartott iskolának is. Ugyanígy vannak olyanok is, bár kevesebben, akik egyaránt örülnének a tankerület vagy egyetem által fenntartott iskolának és alternatív iskolának is, és olyanok is, akik egyetem által fenntartott és alternatív iskolának is. A 4% fölötti gyakoriságú válaszok körében azonban nincs olyan kombináció, amelyben az egyházi fenntartó más

4. táblázat: Kombinációk, amelyekben szerepel az egyház is (10%)

Milyen fenntartónak örülne kifejezetten?	Válaszadók százaléka
Egyetem és egyház	3,0
Tankerület, egyetem és egyház is	3,0
Tankerület, egyetem, egyház és alternatív	1,3
Tankerület és egyház	0,9
Egyház és alternatív	0,6
Egyetem, egyház, alternatív	0,4
Egyetem, egyház, alternatív, tandíjas	0,4
Egyetem, egyház, tandíjas	0,2
Tankerület egyetem egyház és tandíj	0,2

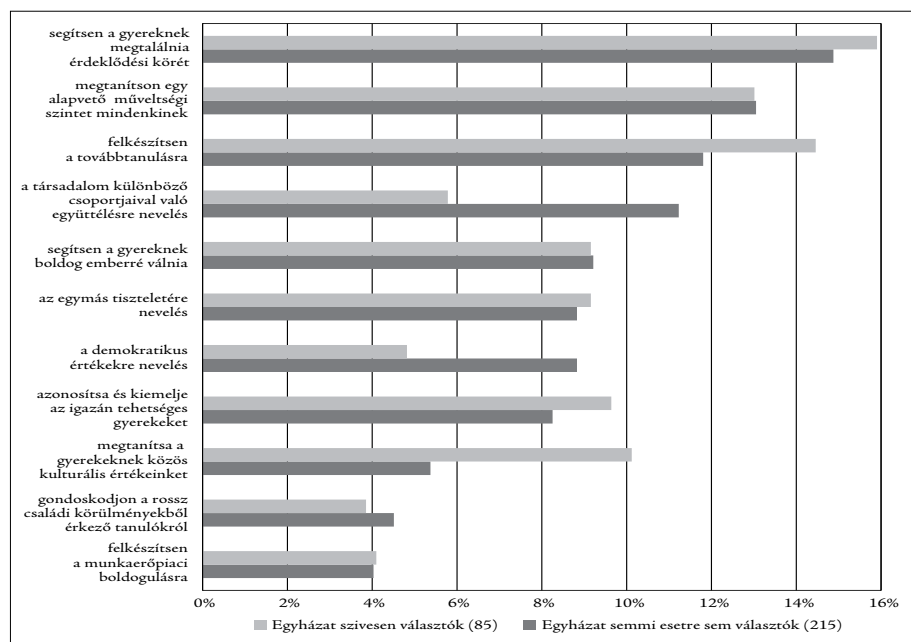
Forrás: saját adatfelvétel

típusú iskolával jelenik meg egyszerre. Ez arra figyelmeztet, hogy miközben, ellentétben a tandíjas iskolákat kívánók nagyon kis számú csoportjával, az egyházi gimnáziumok felé jóval többen törekednek – majdnem ugyanannyian tartják kívánatosnak ezt a fenntartót, mint az alternatív típusú iskolákat – ugyanakkor az egyházit preferálók körében jóval alacsonyabb az elfogadottsága más fenntartóknak (18,2%-ból 10%), mint az alternatív iskolát preferálók (20,7 százalékból 16,2%). Azaz, az egyházi iskolákat preferálók nem is igazán képzelnek el másmilyen iskolát maguknak.

A 2. ábra az iskola (zárt kérdésként felsorolt) társadalmi funkcióival kapcsolatos válaszokat mutatja, külön bemutatva azok véleményét, akik kifejezetten örülnének annak, hogyha gyermekük egyházi gimnáziumba járna, és azokét, akik kifejezetten elleneznék azt. Az ábra rávilágít néhány lényeges különbségre a két csoport között ateikintetben, hogy milyen értékeket, véleményeket fogalmaztak meg az iskola társadalmi funkcióival kapcsolatban.

A két csoport preferencia-sorrendjének első három eleme ugyanaz, az iskola legfontosabbnak tartott társadalmi funkcióit tekintve tehát mintha konszenzus lenne. Ugyanakkor fény derült néhány különbségre is.

Miközben az egyházi fenntartású iskolákat kerülők szerint a társadalom különböző csoportjaival való együttnevelés az iskola kifejezetten fontos funkciója, aközben ez az egyik legkevésbé fontos funkció azok szemében, akik az egyházi intézményeket preferálják. Hasonló eltérés figyelhető meg a demokratikus értékekre való nevelés esetében is. Éppen fordítva ugyanakkor, a „közös kulturális értékekre való nevelés” az egyházakat preferálók számára igen fontosnak tűnik, míg az egyházi iskolákat elutasítók ezt meglehetősen ritkán jelölték.

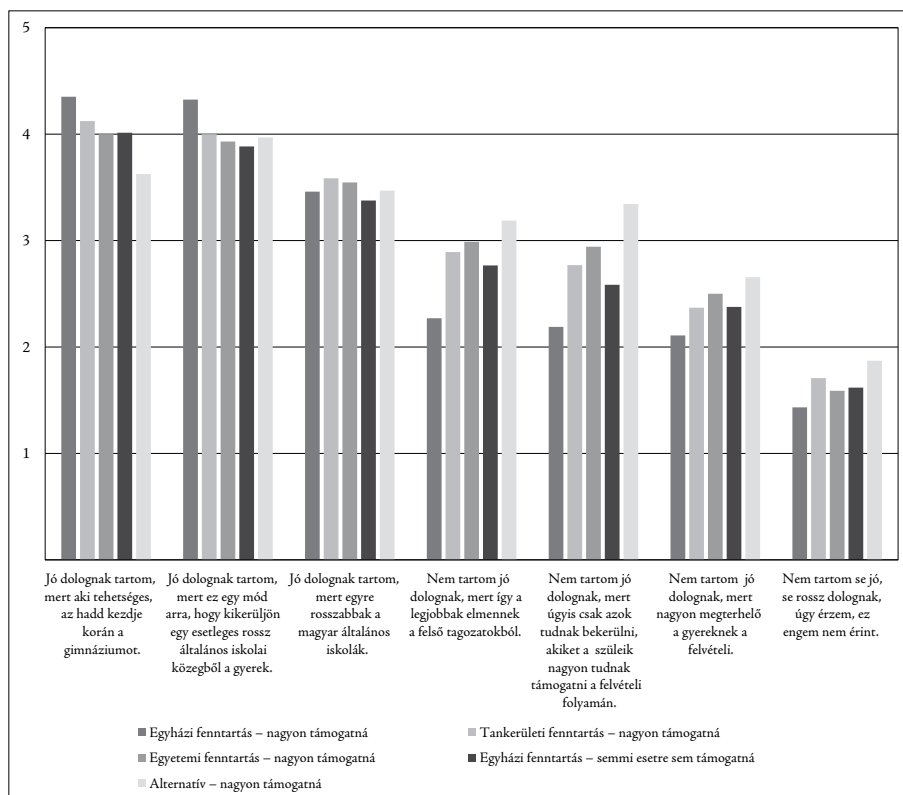
2. ábra: Mi az iskola fontos feladata? Az állítással egyetértők százalékában.

Forrás: saját adatfelvétel

Az iskola társadalmi funkcióinak percepciójához kapcsolódik, hogy a felvételizők szüleinek milyen attitűdjeik vannak a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok irányában. A megkérdezetteknek három negatív és három pozitív tartalmú állításról kellett véleményt mondaniuk (illetve megjelölhettek egy semleges tartalmú állítást is). Mivel maga az alapsokaság olyanokból áll, akik éppen felvételizni készültek ezekbe az iskolatípusokba, ezért nem meglepő módon, a „kisgimnáziumok” létrehozásához kapcsolt pozitív állítások népszerűbbek voltak a körükben, mint a negatívak – de van néhány eltérés a különböző fenntartókat preferálók körében.

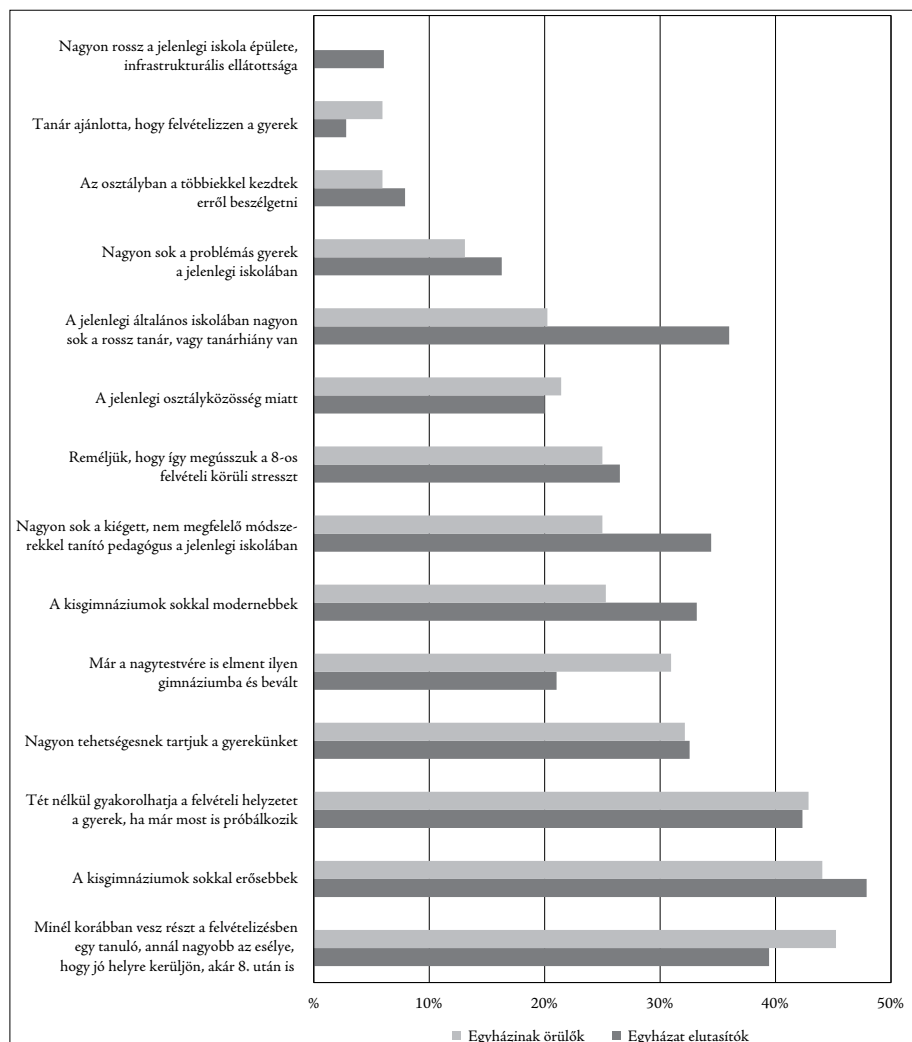
A legszembevetőbbek az egyházi fenntartót és az alternatív iskolatípust preferálók közti eltérések. Miközben az alternatívok „csoportja” tűnik a legambivalensebbnek a kisgimnáziumokkal kapcsolatban – esetükben a negatív állításokkal való egyetértések mértéke csak kevésbé marad el a pozitív állításokkal való átlagos egyetértés mértékétől –, addig az egyházi fenntartást preferálók attitűdjei a legeggyértelműbbek: a pozitív állításokkal ők értenek a leginkább egyet, a negatív állításokat minden más csoportnál egyértelműbben elvetik.

A némileg elvont attitűdök mellett a kérdőívet kitöltők konkrétan arra is válaszolhattak, hogy személy szerint számukra minek van nagy szerepe a jelentkezésben. A fel-

3. ábra: Önnek mi a véleménye arról, hogy van lehetőség 6 vagy 8 évfolyamos gimnáziumba jelentkezni? *Forrás: saját adatfelvétel*

vételizés okaiban is van néhány lényegese különbség az egyházi iskolákat kifejezetten vágyók, illetve azokat kifejezetten elutasítók között.

4. ábra: Minek van nagy szerepe a jelentkezésben? Forrás: saját adatfelvétel

Ugyanaz a három állítás került első helyre mindkét csoportban, ezek egytől egyig a felvételre való felkészülésre vonatkozó állítások. Ugyanakkor az egyházat elutasítók következő három legfontosabb állítása egyaránt arra utal, hogy az általános iskola mint szervezet nem működik megfelelően – ezek viszont kevésbé hangsúlyosak az egyházi fenntartást kifejezetten üdvözlők esetében. Mindezek mögött részben az is áll, hogy az egyházat elutasítók döntő többsége (több mint 80 százaléka) állami fenntartású általános iskolába jár; az egyházi gimnázium eshetőségét nagyon támogatók között viszont csak minden második járt állami fenntartású általános iskolába, egyharmaduk pedig egyháziába.

Az egyházi gimnáziumot preferálók között tehát lehet, hogy sokaknak egyszerűen jobb élményeik vannak gyermekeik saját egyházi fenntartású általános iskolájáról; ugyanakkor, az elégedetlenség az iskolával az állami fenntartású általános iskolákba járók szüleinek körében inkább csak a korai szelekcióra ösztönzi őket, és csak kis részben (körülbelül 15 százalékuk esetén) arra, hogy „fenntartóváltásban” gondolkodjanak.

Konkrét vágyott iskolák és a felkészülés módjai

Az őszi kérdőív kitöltésekor a válaszadók nagy része már meg tudta nevezni azt a konkrét iskolát, amelybe a jelentkezést tervezték. Itt egy kicsit más eloszlásban jelennek meg a különböző fenntartók, mint az elméleti attitűdöknél. A válaszadók 13,7%-a nem nevezett meg konkrét iskolát, a többség viszont igen: 56% állami intézményfenntartó központ alá tartozó iskolát, 13% egyházi iskolát nevezett meg, 12% egyetemi fenntartású iskolát, 4% pedig egyéb (jobbára alapítványi) iskolát.

Az általános attitűdök és a konkrét elképzelések közötti eltérések egyik oka, hogy miközben a szülők jelentős része kifejezetten örülne, ha egyetem által fenntartott iskolába járna gyermeke, csak 20%-uk gondolkodott ténylegesen ilyen iskolában már összessé; ehhez képest az egyházi fenntartót kifejezetten preferálók „konzekvensebbek”, 57%-uk konkrétan egyházi iskolában is gondolkodott.

Az, hogy valaki milyen fenntartású általános iskolába jár, közepes mértékben befolyásolja, hogy milyen fenntartójú gimnáziumot jelölt meg a kérdőívben: az állami fenntartású iskolába járók kicsit több, az egyházi fenntartásúba járó általános iskolásoknak kicsit kevesebb mint fele jelölt meg ugyanolyan fenntartásban lévő gimnáziumot is.

A hat- és nyolcosztályos felvételi szelekció jellegzetessége, hogy az az általános iskolai oktatástól teljes mértékben elkülönülten zajlik, hiszen egyrészt a felvételi nem közvet-

5. táblázat: Felkészülés a tervezett iskola fenntartója szerint

Kiszemelt iskola fenntartója	Fenntartók eloszlása (%)	Mennyi pénzbe kerül hetente a felkészülés? (átlag, Ft/hét)	Nem jár fizetős foglalkozásra (%)	Egyféle fizetős foglalkozásra jár (%)	Kétféle fizetős foglalkozásra jár (%)	Mennyi időt tölt a gyerekek a felkészülésen? (átlag, perc/hét)
Egyetem	12,4	4715	33	49	18	246
Kft., alapítvány, egyéb	3,6	3976	35	53	12	260
Állami	56,2	3520	37	53	10	221
Nem volt kiszemelt gimnázium	13,7	2392	55	42	3	190
Egyházi	13,2	1843	57	38	5	212
Átlag		3308	42	49	10	221

Forrás: saját adatfelvétel

lenül az iskolai tananyagra épül, másrészt az általános iskolák egyáltalán nem vesznek részt sem az információsztolgáltatásban, sem a felkészítésben. Ennek köszönhetően komoly árnyékoktatási rendszer épült ki a felvételi felkészülés köré, amelynek a legfontosabb szereplői a kifejezetten a felvételi-előkészítésre szakosodott magániskolák, de sok gimnázium is szervez fizetős felkészítést. Sokan pedig magántanárt fogadnak.

A felvételi folyamat a jelentkezés évének őszi félévében a legtöbb felvételizni szándékozó számára rendszeres elfoglaltságot, a családoknak pedig anyagi ráfordítást jelent. Azonban a felkészülés nem egyformán megterhelő mindenki számára, és ebben az egyházi fenntartójú gimnáziumot kinézők erősen elütnek a többiektől. Ők például a többieknél jelentősen kevesebbet költenek a felkészülésre, és körükben a legmagasabb azoknak az aránya is, akik egyáltalán nem járnak fizetős foglalkozásra. Ha kevésbé erős is az összefüggés, de a gyerekek is kevesebb időt töltenek a felkészüléssel, mint a legtöbb más fenntartójú iskolát kinéző gyerek.

Az egyházi iskolákat, az állami intézményfenntartó központ iskoláit és az egyetemek gyakorló gimnáziumait kíváncsisként megjelölő szülők körében egyaránt nagy volt az eltérő vélemény, és a második kérdőív tanúsága szerint elsőprő többségük (több mint 96%-uk) részt is vett a központi írásbelin. A kérdőív kitöltői közül az írásbeli időszakára lemorzsolódók főként az alapítványi iskolákat megjelölők, és különösen azok közül kerülnek ki, akik ősszel nem tudtak még konkrét iskolát megjelölni.

Nemcsak könnyedebben vették az egyházi iskolákat kinézők a felvételre való készülést, de úgy tűnik, kisebb csalódás is érte őket a felvételik megírása után. A felvételizők többségének jellemzően rosszabb lesz az írásbeli felvételi eredménye, mint amire számított a család – ez különösen az egyetemi fenntartású gimnáziumokba kí-

6. táblázat: Felvételi eredmények

Összel tervezett gimnázium fenntartója	Milyen lett az írásbeli eredménye a várakozásokhoz képest?			Az eredmény...	
	rosszabb lett (%)	ilyesmire számítottunk (%)	jobb lett (%)	...befolyásolta az eredeti elképzeléseinket, mert a kinézett iskolákra valószínűleg nem lesz elég a pontszám (%)	...megerősítette / nem befolyásolta az eredeti elképzeléseinket (%)
Egyházi	38,3	30,0	31,7	13,3	86,7
Kft., alapítvány	40,0	40,0	20,0	26,7	73,3
Nem volt kinézett iskola	41,5	41,5	17,0	18,9	67,9
Állami	46,6	37,9	15,4	28,9	69,2
Egyetem	67,9	21,4	10,7	42,9	57,1
Átlag	47,4	35,4	17,2	27,0	70,3

Forrás: saját adatfelvétel

vánkózókra igaz. Ugyanakkor a legkevésbé az egyházi fenntartású iskolát kiszemelők családottak.

Ezek után nem meglepő, hogy az egyházi fenntartású intézményekbe aspirálók döntő többségének az eredeti elképzelését az iskolaválasztásról nem befolyásolta vagy megerősítette a felvételi eredménye – ez hatalmas különbség minden más fenntartóhoz képest.

Tényleges jelentkezés és bekerülés

A felvételit végül megírók 90%-a be is nyújtotta jelentkezését valamelyik gimnáziumba, az egyházi iskolát tervezők csoportja átlagos ilyen szempontból a többiekhez képest. Érdekes, hogy nincs különbség az ezen a ponton – leginkább az írásbeli eredménye miatt – önszelekciót végrehajtók arányaiban a negyedikesek és a hatodikosok körében. Inkább a településtípusoknál figyelhető meg különbség: Budapesten jóval nagyobb, 17% ez az arány, miközben a megyeszékhelyeken és a kisebb városokban csak 8–10%.

A kutatásba bekerülőknek végül is 12,2 százaléka nem jelentkezett gimnáziumba. Az eredeti, teljes mintának 14,5 százaléka egyházi iskolát jelölt meg első helyen a felvételi jelentkezéskor (az írásbeli eredmények után).

Az egyházi iskolát már ősszel tervezők adják a zömét az egyházi iskolát a felvételi lapon megjelölőknek is: 87 százalékuk kitartott eredeti elképzelése mellett. A végül egyháziba jelentkezők néhány százalékos „többlete” azok köréből került ki, akiknek ősszel még nem volt kiszemelt gimnáziumuk, illetve az ősszel még állami gimnáziumot tervezők néhány százaléka is egyháziba jelentkezett végül.

7. táblázat: Őszi tervek és a végeredmény

Milyen fenntartó- típusú gimnáziumot nevezett meg ősszel?	Mi lett a végeredmény?						N
	alapítvány (%)	állami felsőoktatási intézmény (%)	egyéb (%)	egyház (%)	tankertületi központ (KK, KLIK) (%)	nem megy gimnáziumba (%)	
Nem volt kiszemelt gimnázium	4,7	10,9		4,7	31,3	48,4	64
Felsőoktatási intézmény	8,6	32,8		1,7	12,1	44,8	58
Alapítvány / kft. / egyéb gazdasági forma	52,9	5,9				41,2	17
Állami intézmény-fenntartó központ	1,1	4,2	0,4	3,4	53,6	37,3	263
Egyház				80,6		19,4	62
Egyéb			25,0		75,0		4
Összesen	4,3	8,1	0,4	13,5	36,5	37,2	468

Forrás: saját adatgyűjtés

Az egyházi iskolákat megjelölők számára elsődleges fontosságú volt, hogy ne állami fenntartású iskolát válasszanak; emellett a másik fontos szempont számukra az iskola-választáskor az iskola szellemiségének szimpatikussága volt. A nem egyházi iskolát első helyen megjelölők számára ezek kevésbé fontos szempontok, ugyanakkor a kiválasztott iskolák egyetemi felvételi eredményei és kompetenciamérési eredményei nagyon is fontosak. Az utóbbi két szempont az egyházi iskolákat választók számára nem volt kiemelkedő jelentőségű.

A kisgimnáziumi szelekció sokfokozatú lépcsőjén az utolsó fok természetesen a tényleges bekerülés (vagy nem bekerülés). Azok között, akik ősszel még nem jelöltek meg konkrét gimnáziumot, 15,3% volt a később egyházi fenntartásút megjelölők aránya. A mintán belül a gimnáziumba bekerülők közül végül ténylegesen 21,5 százalék ment egyházi gimnáziumba.

Míndez elsősorban annak tudható be, hogy azok, akik egyházi fenntartójú gimnáziumban gondolkodtak, nagy eséllyel be is kerültek. Az ősszel egyházi gimnáziumot megnevezők körében messze a legalacsonyabb azoknak az aránya, akiknek gyermekei végül is nem mentek gimnáziumba. Az egyházat tervezők abban is eltérnek a többiektől, hogy akinek a gyermekét felvették, azok kivétel nélkül egyháziba is mentek.

Következtetések

Az elmúlt évtizedben egyre erősödött a felvételizési kedv, egyre többen felvételiznek hat- és nyolcosztályos gimnáziumokba. A férőhelyszám növekedése ugyanakkor csak minimális volt, ezért összességében erősödik a felvételi verseny. Alapvetően megnőtt viszont ezen iskolatípuson belül az egyházi fenntartású intézmények részaránya, azon belül is elsősorban a nyolcosztályos formában.

A hat- és nyolcosztályos gimnáziumi felvételizők körén belül az egyházi fenntartójú iskolákat választók sok szempontból különböznek a többiektől. Igaz, hogy körükben felülreprezentáltak az egyházi fenntartású általános iskolába, és alulreprezentáltak a tankerületi fenntartású iskolába járók, de a szektorok között van átjárási hajlandóság, legalábbis ami az alapfokról az alsó középfokra való lépést illeti.

Jóval élesebb a határ a középfokon belüli iskolafenntartókra és iskolatípusokra vonatkozó elképzelések között: az egyház által fenntartott gimnáziumot örömmel várók elkülönülnek azoktól, akik inkább más típusú (állami, egyetemi fenntartású, alternatív) gimnáziumot preferálnak gyermekeiknek, s ez utóbbiaknak örülők csoportjai között jóval nagyobb az átjárás is. Az elkülönülést támasztja alá azoknak a viszonylag magas aránya is, akik kifejezetten elutasítják az egyházi fenntartású gimnázium lehetőségét.

Az egyházi fenntartású gimnáziumot preferálók körében gyakrabban jelenik meg a „hagyományos”, tényátadáson alapuló oktatás képe, míg az egyházi fenntartást elutasítók körében erősebben van jelen az oktatás társadalmi együttélésre felkészítő funkciójával kapcsolatos elvárás. Ezt a feltételezést erősíti az is, hogy még a hat- és nyolcosztályos gimnáziumba jelentkezők csoportján belül is az egyházi fenntartást tervezők támogatják leginkább a szelektív oktatást: magát a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok létét az egyházi fenntartást kívánatosnak tartók fogadják leginkább el, ők rezonálnak legkevésbé azokra a negatív állításokra, amelyek a kisgimnáziumi felvételi társadalmi egyenlőtlenségeket erősítő hatására vonatkoznak. Ebben az alternatív iskolatípust preferálóktól állnak a leginkább távol.

Ami a konkrét kisgimnáziumi jelentkezés okait illeti, az egyházi iskolákat elutasítók körében erősebbek a rossz általános iskolai tapasztalatok, és a kisgimnázium-választás az esetükben gyakrabban tűnik menekülésnek a nem megfelelő iskola elől, mint azoknak az esetében, akik kifejezetten örülnének az egyházi iskolának. Emögött részben persze az is állhat, hogy az egyházi gimnáziumnak örülők között eleve felülreprezentáltak (de nem szélsőséges mértékben!) azok, akiknek gyermekei egyházi általános iskolába járnak, és itt jobb tárgyi feltételekkel találkoznak.

A felvételi folyamatban való részvétel minden szempontból könnyebbnek, kevésbé kompetitívnek tűnik az egyházi iskolát választók szüleinek átlaga számára, mert az ő gyermekeiket veszik fel ténylegesen is legnagyobb arányban a kinézett gimnáziumba. Ráadásul úgy tűnik, ezenközben nekik kell a legkevesebbet befektetni ebbe a folyamatba, hiszen ők készülnek a legkevesebbet a többiekhez képest.

Éppen ezért elmondható, hogy az egyházi kisgimnáziumba igyekvők szülei nemcsak abban különböznek a többi kisgimnáziumba törekvők szüleitől, hogy feltételezhetően mást gondolnak az iskola világról, hanem a sikeres felvételizéshez vezető útban is.

Az egyházi gimnáziumba törekvők számára pusztán az, ha felmerül, hogy felvételizzen a gyerek gimnáziumba, nagymértékben előrevetíti magát a sikert is, hiszen – bár természetesen ebben a körben is található néhány, nemcsak lokálisan magas presztízs-szel rendelkező, a túljelentkezés miatt a felvételi során erősen szelektáló intézmény, de – az egyházi iskolákat választók általában kisebb versenyt tapasztalnak. Ebben a tekintetben a vizsgált mintán belül nem látszanak jelentős, településtípusok szerinti különbségek sem. Az egyéb iskolatípusokba igyekvők bejutási esélyei jóval alacsonyabban, azzal együtt is, hogy sokkal többet készülnek a felvételire. A „kisgimnáziumi szcénában” az egyházi fenntartású iskolákba törekvők zöme számára ez a választás a klaszszikus iskolaválasztás (school choice) mentén értelmezhető, amelynek során a választás nem kötelező, csak egy lehetőség. Ilyen értelemben a legélesebb különbség választók és nem választók között húzódik, s a választók ezek után már viszonylag könnyen felvételt nyernek. A többiek, elsősorban az állami fenntartású iskolákba törekvők számára azonban sokkal inkább eltérő pályákat (tracking) biztosító, kompetitív szelekciós helyzethez közelít a felvételi folyamata, ahol – miközben az első lépcső számukra is az, hogy horizontjukon egyáltalán megjelenjen a választás lehetősége – nekik ezért sokkal többet kell készülniük, és jóval élesebb versenyben van részük. Mindkét szelekciós forma nagyban hozzájárul a társadalmi egyenlőtlenségek átörökítéséhez, de könnyen belátható, hogy könnyebb helyzetben vannak azok, akiknek iskolaválasztókként „elég” a nem választóktól megkülönböztetniük magukat, mint azok, akiknek ez (a felvételi folyamatba való bekapcsolódás) pusztán az első lépés, és felvételiző versenytársaiknál lényegesen jobb eredményt is kell produkálniuk.

Mindez azonban nem feltétlenül azt jelenti, hogy az egyházi fenntartású iskolák inkább szolgálhatnak társadalmi mobilitási csatornaként hátrányosabb helyzetű diákok számára, mint a csak komolyabb felkészüléssel elérhető, nagyobb túljelentkezést elkönyvelő gimnáziumok. Inkább társadalomföldrajzi okok sejlenek fel a jelenség mögött: az egyházi kisgimnáziumok között nagyobb arányban találhatók kisebb városi gimnáziumok, mint az egyéb fenntartásban lévők között. Ezeken a településeken – fenntartótól függetlenül – a hat- és nyolcosztályos gimnáziumoknak messze nem olyan nagy a vonzáskörzetük, mint egy megyeszékhelyi vagy budapesti iskola esetében, s a környékükön élők társadalmi összetétele is kedvezőtlenebb, kevesebben vannak, akikben egy-

általán felmerülhet a kisgimnáziumi jelentkezés gondolata. Leginkább ezen tényezők okozzák a kisebb versenyt és a könnyebb bekerülést is. Ezeken – a megyei jogú városoknál kisebb – településeken egyre inkább az egyházi fenntartás válik dominánssá ebben a szektorban: a nyolcosztályos gimnáziumoknak már 46 százaléka, de a hatosztályosoknak is 43 százaléka egyházi fenntartású a kisebb városokban. Ugyanennek az éremnek a másik oldala, hogy miközben a nem egyházi fenntartásban lévő hat- és nyolcosztályos gimnáziumok zöme – több mint 60 százaléka – továbbra is elsősorban nagyvárosban található, addig az egyházi kisgimnáziumok többsége – 53 százaléka – viszont kisvárosias környezetben működik. Mindez nemcsak a kisebb konkurenciaviszonyokat, de a kutatásban detektált eltérő attitűdöket és értékszemléletet is magyarázhatja, s tovább erősíti azt a hipotézist, hogy a hat- és nyolcosztályos gimnáziumokat nem kezelhetjük homogén iskolatípusként. Az évről évre a fősodorbéli médiában is megjelenő beszámolók a felvételizés nehézségeiről, a felkészülés során hozott áldozatokról s az ehhez kapcsolódó, már-már szenvedéstörténetként olvasható élményekről elsősorban a nagyvárosi, kompetitív, a felsőoktatásba – s egyre inkább: a külföldi felsőoktatásba – bekerülést garantálni igyekvő iskolákról szólnak. Ugyanakkor a hat- és a nyolcosztályos gimnáziumoknak létezik egy kisvárosiasabb, az egyházi fenntartás által erősen dominált szegmense, amelyben mindezek a feszültségek és tétek kevésbé jelennek meg.

Kérdés, hogy az átalakuló fenntartói szerkezet stabilizálódása után fennmarad-e ez az eltérés a fenntartótípusok között, s mindez vajon az egész hat- és nyolcosztályos iskolatípus átalakulását is maga után vonja-e.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány alapjául szolgáló adatfelvételt és annak elemzését az MTA 352-19 számú Bolyai János Kutatási Ösztöndíja, valamint az NKFIH FK-135215 számú kutatási projektjének támogatása tette lehetővé.

IRODALOM

- BERÉNYI E. (2019) A szegregációs jéghegy csúcsa. In: FEHÉRVÁRI A. & SZÉLL K. (eds) *Új kutatások a neveléstudományokban, 2018: Kutatási sokszínűség, oktatási gyakorlat és együttműködések*. Budapest, L'Harmattan Kiadó. pp. 301–323.
- BIFULCO, R., LADD, H. F. & ROSS, S. L. (2009) Public school choice and integration evidence from Durham, North Carolina. *Social Science Research*, Vol. 38. No. 1. pp. 71–85.
- DAHAN, Y. (2011) Privatization, School Choice and Educational Equality. *Law & Ethics of Human Rights*, Vol. 5. No. 2. pp. 308–334. <https://doi.org/10.2202/1938-2545.1061>
- ERCSE K. & RADÓ P. (2019) A magyar közoktatásban zajló privatizáció és annak hatásai. *Iskolakultúra*, Vol. 29. No. 7. pp. 8–49. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2019.7.8>
- LISKÓ I. & FEHÉRVÁRI A. (1996) *Szerkezetváltó iskolák a kilencvenes években*. Budapest, Oktatókutatási Intézet. Kutatás közben sorozat, 212.
- LUBIENSKI, C. (2006) School choice and privatization in education: An alternative analytical framework. *Journal for Critical Education Policy Studies*, Vol. 4. No. 1. pp. 1–26.

- NEUMANN E. & BERÉNYI E. (2019) Roma tanulók a református általános iskolák rendszerében. *Iskolakultúra*, Vol. 29. No. 7. pp. 73–92. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2019.7.73>
- PÉTERI G. & SZILÁGYI B. (2022) Egyházak a köznevelési költségvetésben. *Educatio*, Vol. 31. No. 3. pp. 461–478.
- REAY, D. & BALL, S. (1997) Spoilt for Choice: The Working Classes and Educational Markets. *Oxford Review of Education*, Vol. 23. No. 1. pp. 89–101.
- RIEDEL, A., SCHNEIDER, K., SCHUCHART, C. & WEISHAUPT, H. (2010) School Choice in German Primary Schools. How binding are school districts? *Journal of Educational Research Online*, Vol. 2. No. 1. pp. 94–120.
- SEGHERS, M., BOONE, S. & VAN AVERMAET, P. (2019) Social class and educational decision-making in a choice-driven education system: A mixed-methods study. *British Journal of Sociology of Education*, Vol. 40. No. 5. pp. 696–714. DOI: 10.1080/01425692.2019.1581051
- TOMASZ, G. (2017) Erősödő egyházi jelenlét az oktatásban. *Educatio*, Vol. 26. No. 1. pp. 94–112. <https://doi.org/10.1556/2063.26.2017.1.9>
- VERGER, A., FONTDEVILA, C. & ZANCAJO, A. (2016) *The Privatization of Education. A Political Economy of Global Education Reform*. New York, Teachers Colleges Press.
- ZOLNAY J. (2016) Kasztosodó közoktatás, kasztosodó társadalom. *Esély*, Vol. 28. No. 6. pp. 70–97.
- ZOLNAY J. (2022) Egyházi és vákuumiskolák a mátészalkai kistérségben. *Educatio*, Vol. 31. No. 3. pp. 392–408.